

SZOCIÁLANTROPOLÓGIÁRÓL – CSERÉPFALU KUTATÁSA KAPCSÁN:*

EVA VERONIKA HUSEBY

Három egymásba kapcsolódó témáról szeretnék nagyon röviden és a teljesség minden igénye nélkül beszélni. Először a michigani egyetemen lévő szociálantropológiai elméletekről és kutatási irányzatokról fogok szólni. Másodsor azokat a számomra legvonzóbb jellegzetességeket fogom ismertetni, melyek az amerikai anthropológiában, illetve ennek michigani változatában találhatóak. Végezetül pedig jelenlegi kutatásom elméleti és módszertani terveit fogom vázolni.

A michigani egyetemen Leslie White volt a legfontosabb, legkiemelkedőbb anthropológus az 1930-as évek közepe és 1970 között. Érdekes, de nem meglepő, hogy White elméleti irányzata, stílusa, kutatás- és gondolkodásmódja – melyek észlelhetők például a jól ismert *The Evolution of Culture* című munkájában – kihatott nemcsak az úgynevezett neo-evolucionista csoportra az amerikai anthropológusok közösségén belül, hanem napjainkig befolyásolja azt az általános véleményt, melyet főleg angol, ausztrál és amerikai kollégáink tartanak és hangoztatnak a michigani anthropológia szakról. E „néphit” szerint Michigan egyetem anthropológusai technológiai-gazdasági deterministák. Jól ismert, hogy White egy olyan evolúciós panorámát ábrázolt, melynek fejlődésében az embernek az a képessége volt a kulcs és állandó előre mozdító erő, mellyel transzformálja és kihasználja az energiát. Vagyis White a kultúra evolúcióját azzal magyarázta, hogy a Paleolitikumtól századunkig az emberek egyre több energiát voltak képesek kontrollálni, saját rendelkezésükre állítani és így, technológiai és gazdasági fejlődés következtében, haladt előre a kultúra evolúciója. Ez a magyarázat az, amiért White-ot és rajta keresztül a michigani anthropológia szakot mindmáig technológiai-gazdasági determinizmus miatt vádolják. Ezt a vádat csak részben ellensúlyozza White másik, az előbbinél kevésbé vitatott fő témája, melyben a szimbolikus gondolkodásképeséget, mint páratlan és nagy fontosságú emberi adottságot, vizsgálja. White szerint az emberiség emberiség, tehát a kultúra szimbolikus gondolkodással kezdődött és ezen alapszik.

Az 1970-es évek elején, nem sokkal nyugdíjba vonulása után, White meghalt anélkül, hogy olyan utódot hagyott volna maga után a Michigan egyetemen, aki koncentráltan tovább foglalkozott volna a kultúra evolúciójával, vagy a szimbolikus gondolkodás fontosságával. Az a tény, hogy kollégáink mindmáig állítják, hogy White irányzata, szelleme, stílusa Michiganban folytatódik, mint irányító erő, csakis a „néphit” és ideológia csodálatos, elgondolkodtató, reális bázist túlélő képességét bizonyítja.

*Elhangzott előadásként Borsod és Heves megye néprajzos muzeológusainak 1983. I. 21-i tanácskozásán.

Az elmúlt tíz-tizenöt évben a michigani anthropológia szak az egyik legheterogénebb anthropológia szak az Egyesült Államokban a maga témabeli, elméleti, földrajzi érdeklődése és módszertani, kutatási perspektívája miatt. Többek között az itt is jól ismert John Cole, Marshall Sahlins, Roy Rappaport, Eric Wolf és Aram Yengoyan voltak és vannak nagy hatással mind ez ideig. Napjainkban – durván, szubjektíven és csak azokat említve, akik az én szociál-anthropológiai fejlődésekre gyakoroltak különböző hatásokat – a következő elméleteket, irányzatokat, illetve kutatási és földrajzi területeket reprezentáló anthropológusok találhatók fakultásunkon:

A Columbia egyetemen végzett két tudóst, Conrad Kottak-ot és Roy Rappaport-ot főleg, de nem csak, ökológiai-természet-környezeti elméleti irányzatok vezérelték a szer-tartás és a vallás funkciói és korrelációi vizsgálata és interpretációja alatt. Kottak egy madagaszkári ethnikai csoportot: a Betsileo-t; egy braziliai halász közösséget; és később amerikai egyetemista csoportokat tanulmányozott együttéléses-megfigyelő módszerrel. Például a *Múlt a Jelenben* című munkájában megmutatta, hogy a Betsileo évente többször ismétlődő sírboltszertartás tevékenykedése segít mind az ökológiai kapcsolatokat stabilizálni, mind redistribúciós funkciót betölteni úgy, hogy a szűkös étel-ital készletet állandóan forgatja és megosztja a közösségekben. Rappaport pedig állítja az itt is ismert *Disznókat az Ősöknek* című tanulmányában, hogy az új-guineai Tsebanga Maring csoport disznóöléssel kapcsolatos ciklikus szertartása, illetve tilalma, igyekszik kiegyenlíteni és szabályozni úgy az új-guineai csoportok kapcsolatát egymással, mint lokális, illetve regionális természeti környezetükkel. Egyes kollégák Kottakot és Rappaportot a neo-funkcionális elmélet követőinek tartják és ökológiai-természet-környezeti determiniz-mussal, tölcserperspektívával vádolják. Véleményem szerint ezek nem alapozottak. Attól függetlenül, hogy például Kottak írásaiban, stílusában és tanítási, kutatási módszereiben észlelhetők Marvin Harris-től és Charles Wagley-től átvett irányzatok, Kottak is, Rappaport is különböző módszereket és elméleteket alkalmaznak eklektikusan, kutatá-saikban és tanulmányaikban.

Sherry Ortner, egyike a Michigan egyetemen működő Chicago egyetemen végzett szociál-anthropológusoknak, a nepáli Sherpákat tanulmányozta. Ortner többek között a kulcsszimbólumok leírásával és elemzésével folytatja azt a chicagói egyetemen kifejlesztett és gyakorolt szimbolikus kultúranthropológiát, mellyel kedves kollégám, Lampland Márta foglalkozik itt. Ortner kutatása, tanítása és publikációi ezekben az években az ideológia és társadalmi cselekvés közötti fontos kapcsolatot hangsúlyozzák.

Politikai és gazdasági elméletek irányították a Yale egyetemen végzett Bill Schorger-t, a Cambridge egyetemen doktorált Keith Hart-ot és a London School of Economics-on végzett Mick Taussig-ot, akik Afrikában és Dél-Amerikában vizsgáltak volt gyarmati társadalmi csoportokat, az urbanizáció, illetve iparosítás hatásait, társadalmak és intézmények változását, munkanélküliséget és az úgynevezett *informal sektort*, vagyis kötetlen, „szabad úszó” gazdasági szektort. Mick Taussig orvosból lett anthropológus és, ezt a két „nemes mesterséget” összekapcsolva, orvosi anthropológiát is tanít egyetemün-kön. Meglehetősen egyéni, de igen hatásos módon harcol konzultációin, publikációin, előadásain keresztül például az ellen az arrogáns és ethnocentrikus világszemlélet ellen, amely lekicsinyli, kigúnyolja a népi gyógymódokat és felmagasztalja az úgynevezett „nyugati” orvostudomány módszereit – anélkül, hogy társadalmi, kulturális, gazdasági, értékrendszeri tényezőket figyelembe tartana.

Az itt is többek által ismert Bill Lockwood nem az egyetlen Európával foglalkozó anthropológus Michigan egyetemen, de ő az egyetlen Kelet-Európával és a Szovjetunióval foglalkozó specialista fakultásunkon. Lockwood a Berkeley egyetemen tanult az 1960-as években és ott doktorált 1970-ben. Úgy hiszem, nem vitatná, sőt: büszkén kihangsúlyozná, megerősítené, hogy annak a periódusnak „berkeley-i szférája” kihatott szociál-anthropológiai fejlődésére és mindmáig erősen befolyásolja világszemléletét, tanítási és kutatási módszereit, stílusát és azt az egyéni és hivatásbeli álláspontot, amely eklektikus, egy bizonyos társadalomelmélethez sem ragaszkodik, sőt: egyesek által úgymond „elméleti anarchizmusra” hajló. Lockwood Jugoszláviában piaci kapcsolatokon keresztül vizsgálta különböző ethnikai csoportok társadalmi, gazdasági, viselkedési és szimbolikus interakcióit. Később Kelet-Ausztriában tanulmányozta a több mint ötszáz évvel ezelőtt transzplantált Horvát nemzetiségi csoport kultúráját, társadalmi szervezeteit, ethnikai érzéseit, hovatartozását. Az Egyesült Államokban, főleg Michigan-ben letelepedett ethnikai csoportok közötti kutatásait gazdasági, politikai, társadalom-szerkezeti szempontok irányítják. Ezeket a kutatásokat Lockwood igyekszik az alkalmazott anthropológia mesgyéjére terelni, illetve ezen az ágon át gyakorlatilag is hasznosítani. Az alkalmazott anthropológiára kicsit később visszatérek. Jövőre – ha Isten, Reagan, és a társadalom-kutatás anyagi támogatói, őrzőangyalai megsegítik – Lockwood Európában élő cigány-közösségekben szeretne együttéléses-megfigyelő kutatást végezni. Erre nem csak úgy készül, hogy minden levelében cigányokkal foglalkozó szakirodalmat kér, hanem úgy is, hogy évek óta komasági kapcsolatba lépett és tart több úgynevezett cigányvajdával – ami szintén Berkeley és az ott működő Eugene Hammel kihatását illusztrálja.

Most azokról az amerikai anthropológiában és ennek michigani változatában található jellemvonásokról szólok egy pár szót, melyek számomra legvonzóbbak, legfontosabbak. Négy pontot fogok kiemelni: küzdelem a merev és ethnocentrikus világszemlélet ellen; a *holism*, vagyis az, hogy a szociál-anthropológiában úgymond: „minden belefér”; eklektikus, rugalmas alkalmazása különböző elméleteknek és módszereknek; és reális, ethikus gyakorlati alkalmazása tudományunknak, kutatási módszereinknek és eredményeinknek az úgynevezett alkalmazott anthropológia terén.

Az anthropológia egyik fő célja az ethnocentrikus, merev, intoleráns és arrogáns világszemlélet elleni harc. Összehasonlító kutatásokon, tanításon, publikációkon keresztül – és nem csupán az egyetem vagy intézet falai között – küzdünk az ellen az általánosnak mondható emberi tendencia ellen, amellyel az egyén, illetve a csoport csak a saját kulturális értékrendszeréből kiindulva bírálja, ítéli, nem tűri más kulturális tradíciókban élő emberek viselkedését, életmódját, attitűdjét. Lehetséges, hogy itt és most ez naivul és irreálisan hangzik, de meggyőződésem az, hogy a szociál-anthropológia legfontosabb célja és feladata – ma, az esztelen fegyverkezés, félreértés, ellenségeskedés korszakában – a különböző társadalmak és kultúrák egymást megértetése, elfogadtatása; nem csak világgazdasági vagy világpolitikai okokból, hanem az együtt-túlélés érdekében.

A második fontos, az amerikai szociál-anthropológiára jellemző vonás a lefordíthatatlan *holism*, vagyis az, hogy az egész emberi körülménnyel foglalkozunk. Minden időben, minden helyen összehasonlítón vizsgáljuk az egyént, csoportot és a társadalmat, miközben figyelemben tartunk történeti, gazdasági, biológiai, pszichológiai, társadalmi és kulturális tényezőket. Talán nincs is olyan tudományág, amelyből ne merítenénk, melynek módszereit és elméleteit – szabadon bár, – de ne kölcsönöznénk, alkalmaznánk.

Azt hiszem, hogy az együttélés megfigyelésén kívül minden más módszerünk a néprajztól, szociológiától, pszichológiától, folklortól származik. Tudományunk, eredményeink mégis sajátosak és véleményem szerint fontosak, értékesek korunkban, amikor a túlspecializálódási tendencia egyes tudományágakban könnyen vezethet szűk látókörre, tölcser-perspektívára – tehát az egész emberi körülmény meg nem láthatására.

A harmadik pont, eklektikus és rugalmas alkalmazása társadalomelméleteknek és kutatási módszereknek, talán nem mondható igazán jellemzőnek sem az amerikai anthropológiára, sem ennek michigani változatára. Gyakran nálunk is található olyan típusú ragaszkodás egy-egy „divatos” elmélethez vagy módszerhez, melynek majdnem dogmatikus alkalmazása elferdítheti a kutatást és félremagyarázhatja az egyes kultúrákban talált társadalmi jelenséget. Többek között Bill Lockwoodtól, Conrad Kottaktól és Mick Taussig-tól vettem át azt a meggyőződést, és remélhetőleg annak alkalmazását is munkámban, hogy bármilyen vonzó, csábító egy-egy társadalomelmélet, vagy kutatási módszer, mégis csak viszonylagos, relatív – tehát csak lazán és rugalmasan alkalmazható eszköz lehet, de nem vezérelheti a társadalomkutató vizsgálatait, interpretációit.

Utolsó pontnak az amerikai anthropológia módszereinek és eredményeinek gyakorlati téren való hasznosítását említem meg, mint szakunknak számomra igen fontos jellegzetességét. Bár ezen a téren is eléggé megoszlok a vélemények nálunk. Durván kategorizálva mondhatom, hogy az egyik oldalon azok az anthropológusok találhatók, akik az úgynevezett *ivory tower*, vagyis tudományos, elvont elefántcsonttorony izolációhoz ragaszkodnak, feladatuknak a kutatást, tanítást és publikációt vallják, de a köz-, illetve gyakorlati szférát elkerülik, ignorálják. A másik oldalon pedig azok találhatók, akik – többek között Marx Károlyval és Ferge Zsuzsával – állítják, hogy nincs, nem lehet semleges, gyakorlati praxist elkerülő társadalomkutatás. Az anthropológus eleve jól ismeri mind a központilag elhatározott gazdasági, társadalmi és kulturális politikát, mindezek hatásait az általa tanulmányozott csoportokban. Tehát nemcsak feladata, hanem hivatásbeli kötelessége is, hogy aktív közvetítő legyen a különböző szubkultúrák és az állami, városi, járási szervek között, hogy kutatási módszereinek és eredményeinek alkalmazásával aktívan részt vegyen a központilag hozott gazdasági, társadalmi és kulturális politika eldöntésében, illetve tanulmányozza ezek hatásait és segítsen módosítani azokat a központilag hozott döntéseket, melyek törést okoznak vagy bomlasztó hatást váltanak ki egyes társadalmi csoportokban.

A Michigan egyetemen többen dolgoznak az alkalmazott anthropológia terén. Például Rob Burling, aki egyben nyelvész-anthropológus és politikai-anthropológus és akinek indiai és burmai tanulmányai azt hiszem itt is ismertek, az Ann Arbori iskolarendszeren belül vizsgálta azokat a káros hatással lévő, gyakran kognitív disszonanciát kiváltó központilag elhatározott módszerek következményeit, melyeket a tanári kar alkalmazott fekete gyerekek nyelvhasználatával kapcsolatban. Burling elérte, hogy az úgynevezett *black english*, azaz néger angol nyelvhasználat is elfogadott, legitimizált legyen az iskolarendszeren belül, és hogy a központilag hozott – előítéletekből, intolareniciából és „meg nem értésből” származó – politikát megváltoztatták. Bill és Yvonne Lockwood több kutatási programot vezettek és terveztek Észak-Michigan állam bányásztelepülésein, Detroitban és annak környékén is. Különböző etnikai és munkás csoportok kultúráját, társadalmi szervezetét, ezeknek átalakulását, bomlását, illetve új kulturális stratégiák felbukkanását vizsgálták, elemezték, például akkor, amikor egy gyárrész bezúntatásáról volt

szó, és később, amikor e gyárrészt bezárták és több mint 2000 munkást elbocsátottak és állami segítyben részesítettek. Magam is több mint négy évig vizsgáltam az idegen nyelvű, különböző etnikai csoportok által és számára sugárzott rádióprogramok társadalmi, kulturális és pszichológiai jelentőségeit egy Detroit, michigani és egy Windsor, ontariói magyar közösség, illetve ezek rádió programjai tanulmányozásán keresztül. Amikor 1982 nyarán az egyetlen Michigan állami nemzetiségi rádióállomás megszüntetésére került sor, amelyik 36 nyelven sugárzott ugyanannyi etnikai csoport által szerkesztett és vezetett programot, felhasználtam kutatási eredményeimet arra, hogy a programvezetők állami támogatást és Federal Communication Committee engedélyt kapjanak egy másik állomás megvételére és átalakítására. Természetesen nem minden ilyen típusú próbálkozás sikeres, eredményt hozó. Sőt: arról sem szabad elfeledkeznünk, hogy nem minden alkalmazott anthropológia ilyen típusú. Itt most az egész társadalom, illetve az ezen belül található szubkulturális csoportok szolgálatába állított, etikusan gyakorolt alkalmazott anthropológiát emeltem ki és dicsőítettem. Nem azokat az általánosan elítélt irányzatokat, melyeket szakirodalmunk „kormányzati anthropológusok intézményének” titulál, melyet nemcsak a múltban és nemcsak volt, gyarmati társadalmunkban, hanem napjainkban is és fejlődő, erősen centralizált rendszerekben is propaganda terjesztésre, különböző szubkulturális csoportok manipulálására, kontrollálására, homogenizálására, illetve beolvasztására használ a kormány.

***

Általános érdeklődési köröm a központilag irányított kulturális, társadalmi, gazdasági és politikai radikális transzformációra való reagálás tanulmányozása. E tág körön belül érdekel az egyén és közösség társadalmi identitásának átalakulása, váltása és manipulálása. Itt fontos hangsúlyozni, hogy mind a szakirodalomban, mind saját munkahipotézisemben az identitás szelekció és manipuláció pozitív kulturális stratégiaként kezelt fogalom, azaz úgy vizsgált jelenség, mint rugalmas, egészséges, adaptációt mutató társadalmi interakció. Munkámban a következő tág módon definiálom az identitást: az az egyén és közösség által alkotott önkép, ami magába foglalja önkéntes vagy önkényes, tudatos vagy tudattalan többszintű társadalmi szerepek elfogadását és legitimizálását, és ami verbális és szimbolikus viselkedési formákban manifesztálódik. Bár szociálanthropológusok is régóta felismerték az identitás koncepció fontosságát, állítják, hogy a kultúrák összehasonlító vizsgálódásainak hiányossága miatt az identitás szerepe a különböző társadalmi folyamatokban nem eléggé érthető. Pedig hasznos lenne identitás szelekción és manipuláción keresztül vizsgálni azokat a jelenségeket, melyekben többé nem megfelelő tradicionális stratégiák helyett új – az egyént, közösséget többé kevésbé kielégítő – kulturális stratégiák formálódnak.

Ma csaknem a világ minden részében észlelhetők azok a nehézségek, melyeket politikai, gazdasági, urbanizációs és iparosodási transzformáció váltott ki, és melyek a tradicionális kultúra és intézmények megtörésében, felbomlásában okozhatnak egyének és közösségek adaptációjában, társadalmi azonosságtudatában. Ezek a problémák akkor törnek a felszínre, amikor tradicionális stratégiák többé már nem megfelelőek. Új stratégiák nem bukkannak fel egyik napról a másikra, mivelhogy ezek, mint modellek, mélyen gyökerezettek a normákban, értékrendszerben, ideológiában, viselkedési formákban, in-

tézmények szerkezetében – vagyis a kultúrában, mint egészben találhatók. Ugyanakkor, mint többek között Durkheim, Merton és Goode is állították, társadalmi diszorientáció és diszorganizáció következhet be megfelelő átmeneti vagy új kulturális stratégiák gyors és általánosan elfogadott kialakulása nélkül.

A magyar vidéki társadalom különösen megfelelő és érdekes „talaj” erre a tanulmányra. Itt természetesen nem szükséges részleteznem sem e társadalom kialakulását, történelmét, sajátos szerkezetfejlődését 1848 és 1945 között, sem ennek a társadalomnak átalakítását, melyet az elmúlt 37 évben az erősen központosított állami irányítás radikálisan véghezvitt gazdasági, politikai és kulturális téren. Itt szintén nem szükséges felsorolnom azokat a mind Kelet-Európában és a Szovjetunióban, mind Nyugaton elismert, sőt néhol példának állított sikereket és eredményeket, melyeket 1968 óta fokozatosan elért a magyar falu lakossága mezőgazdasági téren, vidéken űzött ipari ágakban és általános anyagi fellendülésben.

Kutatásomat egy Borsod-Abaúj-Zemplén megyei községben, pontosan a mezőkövesdi járásban található Cserépfaluban végzem. Arra a feltevésre alapítom a tanulmányt, hogy három cserépfalui korcsoport egymástól eltérően választ és alkalmaz a rendelkezésre álló tradicionális, átmeneti és új kulturális szimbólumokból és viselkedési formákból, illetve egymástól eltérően szelektál, vált és manipulál többszintű társadalmi identitás repertoárjából. Természetesen számos tényező befolyásolja e korcsoportok közötti eltérést az egyre összetettebb falusi életben. Többek között ezek közé tartozik a korcsoportonként is különböző élettapasztalat és világnézet; foglalkozási ág és hely; társadalmi kapcsolatok zártsága, illetve nyitottsága; más és más társadalmi kontextusokban folytatott cselekvések és interakciók; és az egyén korcsoportban és az egész közösségben elfoglalt pozíciója, státusza. Így analitikus megközelítem ethnotörténeti, társadalomhálózati és tranzakcionális perspektívákat helyez előtérbe. Kutatási stratégiám több módszer összetett alkalmazásából áll. Augusztus közepe óta levéltári, könyvtári és egyházi adatokat vizsgálok és budapesti, egri, miskolci, debreceni és nyíregyházi kollégákkal konzultálok. Szeptember közepe óta állandóan a községben élek egy cserépfalui családdal és bizonyos – a család, a falu és önmagam által felállított, bár rugalmas, állandóan változó – keretek között részt veszek e család és a falu mindennapi életében. Eddig a falu több mint 500 háztartásának körülbelül 15%-nál fordultam meg, részt vettem világi és egyházi szertartásokban, szüreti munkákban, temetéseken, lakodalmakban, kereszttelőkön, pincézésen, énekkari próbákon és előadásokon, csigatészta-készítésben és politikai, illetve kulturális ünnepélyeken. Röviden: a résztvevő-együttéléses-megfigyelő módszer egy – a falunak, tanulmányomnak és bogaras egyéniségemnek – megfelelő verziójával dolgozom. Ezen kívül életrajzokat gyűjtök, formális és informális interjúkat készítek és társadalomhálózati adatok rögzítését tervezem, melyekben a lakosság 10%-án koncentrálok. E 10% *random sample*, vagyis szórványos minta alapján lett kiválasztva, amiben statisztikai adatokat használtam és amiben három korcsoport-nemek, foglalkozási ágak, falun belüli lakóhely szerint – szerepel többé kevésbé arányosan.

A falun belül végzett résztvevő-együttéléses-megfigyelő módszer, életrajzok, formális és informális interjúk, társadalomhálózati adatok sokat feltárnak a cserépfalui egyén és közösség identitásáról, ennek átalakulásáról, többszintűségéről, manipulálásáról. De mindez nem elég. Mint többek között Robert Redfield és Erdei Ferenc is bizonyították: egy falu, egy közösség soha nem egy zárt, izolált egység, tehát nem is tanulmányozható

anélkül, hogy a társadalomkutató vizsgálja azokat a dinamikus és dialektikus kapcsolatokat, melyek összekötik a falut, ma talán mondhatjuk azt is: a világgal. Tehát kutatásomban túl megyek, túl kell mennem, mind Cserépfalu földrajzi, mind ennek szimbolikus határain. Interjúkat készítettem Cserépfaluból származott budapesti, debreceni, egri, mezőkövesdi, miskolci, nyíregyházi, szegedi, sőt még svédországi lakosokkal is. A közeljövőben felveszem a kapcsolatot Torontóban élő cserépi származású családokkal. Vizsgálom azokat a piaci és más kereskedelmi kapcsolatokat, melyek Cserépfalu gazdaságát és ezen keresztül tudatosan sok cserépfalui egyént is szó szerint a világgazdaság hálózatába helyez el. Többször meglátogattam a környező Bogácsot, Cserépváralját, Bükkzsércet, Noszvajt és Mezőkövesdet, ahol közvetlen interjúk közben gazdasági, társadalmi, kulturális kapcsolatokra figyeltem. Miután Viga Gyula kollegám felhívta figyelmemet Cserépfalu és egy Bükk hegységi falu, Répáshuta közötti múlt és közelmúltbeli szimbiotikus gazdasági kapcsolataira, többször látogattam Répáshutára, ahol szintén közvetlen interjúk segítségével vizsgáltam a viszonyok mai jelentőségét és csökkenéseit. Megfigyeltem a cserépfalui tsz-tagok és alkalmazottak szerepét az 1976 óta négy falut gazdaságilag többé kevésbé összekapcsoló Hór völgye Mezőgazdasági Termelőszövetkezetben, illetve a falun belül vizsgáltam a tsz szerepét a cserépi munkarendszerben, értékrendszerben, lokális identitás alakulásában és mindezek megnyilvánulásában. Ezekben a kapcsolatokban figyelmet fordítok nemcsak a cserépfalui identitás kifejeződéseire, hanem összehasonlítások és kontrasztok szemszögéből vizsgálom a környező falvak lakosainak sztereotipizálását is. Vagyis azt, hogy ezek a kívülálló, de állandó, vagy rendszeres kapcsolatot fenntartó emberek hogyan látják, hogyan magyarázzák, hogyan mutatják a cserépiekről akotott képüket.

Remélhetőleg az összegyűjtött anyagból készül nagy doktori disszertáció, monográfia, és egy fejezet a magyar–amerikai cserekutatási program keretében tervezett közös kötetbe megvilágítják majd az identitás váltás, transzformáció és manipuláció folyamatot és ugyanakkor, hozzájárulnak az összehasonlító vidéki közösségek tanulmányozásához is úgy elméleti, mint gyakorlati szempontból.

Az alábbiakban a kutatott fő témák egyikét mutatom be konkrét példán, a cserépfalusi identitás ismérveit az egyes gazdasági ágak struktúrájában.

I. Toola Kopsa Uppsalában 1982-ben tartott „Symposium on Identity, Personal and Socio-Cultural” alkalmával az identitást olyan hatalmas szürke elefánthoz hasonlította, melyre bárki, bárhol, bármilyen diszciplína szemszögéből, különböző eszközökkel és stratégiákkal vadászhat.

Én 1982. szeptember közepe óta a cserépfalusi egyén és közösség identitását és ennek kifejeződéseit, megnyilvánulásait „vadászom” és vizsgálom az amerikai szociál-anthropológia szemszögéből és módszereivel. Együttéléses megfigyeléssel tanulmányozom a különböző gazdasági, társadalmi és kulturális tevékenységeket, mind a hétköznapi életben, mind a jeles napokban, az emberélet fordulóihoz, és más időnkénti alkalmakhoz, ünnepekhez kapcsolódva.

Az együttéléses megfigyelés mellett különböző generációkat reprezentáló egyénekkel és csoportokkal folytatott beszélgetésekkel, formális és informális interjúkkal, élettörténetek rögzítésével tanulmányozom részint a falun belüli és azon túl terjedő társadalmi hálózatokat és kapcsolatokat, részint azokat a szimbolikus és verbális viselkedési formákat, amelyek rávilágítanak arra, hogy a falubeliek és az onnan elszármazott más

településeken élők hogyan artikulálják, hogyan mutatják azt az önmagukról és közösségükéről alkotott képet, önsztereotipizálást, melyet ők „*rendes cserépinek*” titulálnak és amelyet mi, kívülről, *etic* szemszögből cserépfalui identitásnak nevezhetünk.

Az egyén „cserépiessége”, vagyis közösségi identitása többek között magában foglal olykor implicit, olykor explicit utalást közösnek tartott ősökre: sajátosnak vélt, értékelt kulturális hagyományokra; a faluhoz, mint meghatározott földrajzi – lokális egységhez való erős kötődésre. Ezeken belül szignifikáns területeket képeznek a *cserépiesség*,, kifejezésében, definiálásában és főképpen más településektől való differenciáltságában a köszönési és megszólítási formák; a rokonsági és műrokonsági, szomszédsági és társulási affiliációk; a ma már inkább formailag, mint tartalmi hangsúlyt kapó felekezeti hovatartozás, és bizonyos releváns gazdasági ágak.

Most csak azokról a jellemző vonásokról szólok, amelyek igazolják – hol pozitívan, hol negatívan – az egyes gazdasági tevékenységekkel összefüggő visszahatást a tudatra, s a cserépfalui identitás bizonyos tényezőire, illetve utalnak egyes jellemző gazdasági formák és a *cserépiesség* közötti viszonthatásokra, dialektikus kapcsolatokra.

II. Közigazgatásilag a mezőkövesdi járáshoz tartozó Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Cserépfalu lélekszáma a kutatás időpontjában kb. 1400 fő. A falu teljes egészében magyar lakosságú és 1576 óta önálló egyházközség, őslakossága homogén református – 9 családot leszámítva, akik a Jehova Tanúi szektához tartoznak –, és így a kálvinista hagyományt ápolta a múltban és formailag követi mindmáig.

Mivel a megművelhető föld kevés és rossz minőségű, hasonlóan az Északi-Középhegység, a Bakony és Erdély egyes területeihez, Cserépfaluban is kisebb jelentőségű volt a földművelés az állattartásnál és jóval nagyobb jelentőséget kaptak a terület természeti lehetőségeit kihasználó egyéb tevékenységek és az alkalmi munkák. Ezek közé sorolható a *mészkeőfejtés, mészégetés, fafeldolgozás, faszénégetés, fuvarozás, erdőlés, orozás, gyűjtögetés*; a távolabbi vidékeken elvállalt *idénymunkák*, melyek gyakran 4–6 hónapig is eltartottak, mint pl. a *summázás, aratás, szőlőmunkák, útépités*, és főleg az elmúlt három évtizedben az iparba, illetve más területeken található erdőgazdaságokba, állami gazdaságokba, termelőszövetkezetekbe való rendszeres, elég nagy arányú *ingázás*. Az ingázók nagy többsége férfi. Bár a legtöbb nő is munkaviszonyban áll, ezek főleg a helybeli tsz-ben, a Budapesti Fehérmű Szövetkezet falun belüli részlegeiben, a mezőkövesdi Népművészeti Szövetkezet és a Miskolci Boy Varró Szolgáltató Szöv. bedolgozó tagjaként dolgoznak.

A különböző rendszeres, illetve alkalmi – kiegészítő foglalkozások révén is jól megfigyelhető a cserépfaluiak kötődése közösségükhöz, a hagyományos szokásaikhoz, az olyan típusú társadalmi formációkhoz, amelyeknek nemcsak gazdasági jelentősége van, hanem egyes csoportokat összetartó és közösségi igényt kielégítő funkciója is. Bár a cserépfaluiak rendszeres piacozása, a négy falut összekapcsoló Hór völgye, a termelőszövetkezetben való munka, a Bp-i Fehérmű Szövetkezetben dolgozó 86 asszony is kitűnő példát nyújtana itt, most csak az ingázást és a mezőgazdasági idénymunkavállalást, a *matyózást, a hóvirágozást, a gyöngyvirágozást és csigázást*, mint pozitív példákat ismertetem. Negatív példaként pedig szólok az egykor nagy fontosságú és Cserépfalura jellemző faeszközök készítéséről, amelyet ma már csupán két rokon család 8 tagja űz. A hajdan szintén jellemző és releváns mészégetést még hárman, a faszénégetést viszont már senki sem végzi.

III. Ingázás és idénymunka-vállalás: A faluból közel 200 ember naponta, hetenként vagy kéthetenként ingázik Budapestre, Miskolcra, Egerbe, Mezőkövesdre az iparba, illetve a Borsod vagy Heves megyei erdő- és borgazdaságokba, mezőgazdaságokba. Nyaranként pedig jelentős azoknak a száma, akik rendszeres, állandó munkahelyükről kapott fizetett szabadságuk, olykor-olykor betegszabadságuk alatt 300–400–500 Ft-os napi munkabéért 2–3–4 hetes mezőgazdasági idénymunkát vállalnak az Alföld vagy a Dunántúl különböző vidékein.

E tekintetben nem a munkatípust vagy a munkabért kívánom kiemelni, hanem azt a cserépfaluiak közötti relációt, amelyre a hajdan nagy fontosságú *cserépi bandának* illetve *cserépi nagybandának* nevezett *summáskodó* mentalitás és struktúra jellemző. Ez észlelhető mind a csoportosan ingázó egy üzemben dolgozókon, mind a mezőgazdaságban az erdő- vagy borgazdaságokban rendszeres vagy idénymunkát vállalókon. A rokonsági, műrokonsági, szomszédi és falun belüli egyesületi kapcsolatok relevánsak a falun kívüli munkahelyek kiválasztásában, a nyaranként elvállalt idénymunkák tervezésében, és véghezvitelében is.

Egy 1926-ban született, 1961 és 1980 között állandóan az iparba ingázó adatközlő véleménye szerint „mink cserépiek ott is elvégezzük a munkát, nem válogatunk . . . a bogácsiak jobban spekulálnak, hogy hogy ne dőgözzanak . . . hát persze ez szemet szúrt a vezetőségnek is, nem is maradhatott ott csak 1-2 bogácsi, de még mindenik cserépi ott van. Olyan kollegaság vót mindig a cserépiek között a munkásszállóban is, mely olyan szűkebb baráti kör tart össze a gyárban is, mert hát az a legfontosabb, hogy az ember ismeri is a cserépit, oszt tuggya, hogy ezek nagyon dógosak, rendesek. Ezek a *vidékiek* pedig inkább uraznak meg koplálnak . . .”

Egy 1937-ben született, 14 éves kora óta erdő- és mezőgazdasági munkákra ingázó adatközlő szerint pedig „az a jászszentandrásai toborzó is tuggya mán, hogy iparkodóbb, szorgalmasabb a cserépi nép, mint a többi . . . Én akkor is, most is cserépi bandával járok dógózni, de azért (néha) kerül 1-2 elesett is Váraljáról, oszt azok helyett is mink végezzük, mert hogy azok még a baltát se tuggyák rendesen megfogni . . .”

Tehát megállapítható, hogy gyakran a falutól távol végzett munka is cserépfalui csoportok aktivitásaként kezelt és tekintett, cserépfalui identitást és öntudatot artikuláló és rögzítő jelenségként vizsgálható.

Matyózás: Több mint 100 cserépfalui asszony és lány dolgozik a Mezőkövesdi Matyó Népművészeti Szövetkezetbe és kb. 80–90 mezőkövesdi maszkek kisiparosnak végzi ugyanezt a műveletet, amit egységesen *matyózásnak* neveznek a faluban és a környéken. A legidősebb adatközlők szerint a *matyózást* többé-kevésbé folytatólagosan űzik a faluban az 1930-as évek eleje óta. Nagyon ritka az, amikor egy asszony egyedül hímez. A legtöbb esetben – az év minden szakában – a *matyózás* csoportban végzett tevékenység: nyáron, meleg időben 5–8–10 asszony félkörben ül és hímez egy-egy ház előtt, vagy fa alatt. Gyakran egy tranzisztoros rádió is szól, amire senki nem figyel, mert bárcsak ritkán énekelnek, mindig beszélgetnek, „hogy mi újság a családban, a faluban, az *idegen rokonyokkal*”. Télen és hideg, esős időben egy-egy asszony házában *matyóznak*, ahol a TV végzi ugyanazt a funkciót, mint kint a rádió: *mise en scène*, melyre senki nem figyel. Az egyik ilyen csoportot, amely 8, immár 22 éve együtt *matyózó* asszonyból áll a „tagok” „*Alvégi Varrók Matyózó Brigádjának*” nevezik tréfásan, ahogy ők mondják: *viccelődve*

Általában a *matyózó* asszonyok csoportosulása, rendszeres informális asszociációként vizsgálható kis közössége szomszédi, rokonsági, műrokonsági, volt szomszédi, dalárdai kapcsolatokon alapszik és ezeket erősíti, formálja, olykor megváltoztatja, megszakítja.

E csoportok fontos társadalmi szerepet töltenek be a faluban, mint informális asszociációk; mint kommunikációs központok, amelyek átadják a kapott – gyakran „átszerkesztett”, néha „alkotott” – információt a falun belül és azon túl; és bizonyos határokon belül úgy is, mint folytatói a hajdan nagy fontosságú fonóknak.

Ugyanakkor a *matyózás* mint társadalmi-gazdasági tevékenység nemcsak tudatosan belekapcsolja a cserépfalui asszonyok jelentős részét a világgazdasági hálózatba (ami sokszor megbeszélte és kritizálta a téma e körökben), hanem rendszeresen összehozza őket a járás többi településén *matyózó* asszonyokkal a szövetkezetben tartott gyűléseken, és állandó összehasonlításokra, versengésekre ad okot, mind a faluk, mind a cserépfalui csoportok között, mind pedig e csoportokon belül. Az ezzel kapcsolatos leggyakrabban elhangzott vélemények kifejtik, hogy ki *matyózik* szebben, gyorsabban és ki keres többet.

Ezekből az összehasonlításokból és explicit konkurenciákból kapnak hangsúlyt olyan cserépfalunak vélt pozitív, értékelt tulajdonságok, mint pl. a *kaparkodás, ügyesség, szorgalom, munkabíráds és munkaszeretet, pénzkeresési tehetség* stb.

Tehát a ma már hagyományosnak nevezhető *matyózás*, mint társadalmi-gazdasági és mint társadalmi-kulturális tevékenység, többek között állandó alkalmat és összehasonlítási alapot is ad a *cserépiesség* kifejezéséhez és ennek pozitív önsztereotipizálásához.

Hóvirágozás–Gyöngyvirágozás: Emberemlékezet óta nagy jelentőségű gazdasági ág volt Cserépfaluban az erdei termékek gyűjtögetése és ezek nagy részének piaci értékesítése. A kutatás időpontjában is fontos alkalmi kiegészítő foglalatosságnak bizonyult ez, amit nem csak a falun belül, de a környék településein is, főleg cserépfalui jellegzetességnek ismernek. Ezt a Bogácson, Bükkzsércen, Cserépváralján, Tardon és Tibolddarócon folytatott informális interjúk is alátámasztották. Néhol az volt a vélemény, hogy a „cserépiek minden gyökérrel, gallyal szaladnak a mezőkövesdi piacra.”

1983-ban több mint 50 cserépfalui a Dunántúlra utazott hóvirágot gyűjteni. Ezeket a nőnap alkalmából az egri piacon és annak környékén árulták. A múltban a közeli erdőkben gyűjtögették a hóvirágot, de miután 8–10 éve ez a termék jórészt kivesszett a cserépi és a répáshutai erdőkben, más forrást, illetőleg lelőhelyet kerestek és találtak. A nőnap előtt Budapestre utaztak és a Nagycsarnokban dunántúli kofáktól vásárolták meg a hóvirágot, otthon csokrokba kötötték és Egerben árulták. Kb. 1978 óta azonban ők maguk utaznak a Dunántúlra, ahol különböző területen 3–4 napig gyűjtögetik, szedik a hóvirágot. A gyűjtögetést kis csoportokban végzik, a kötöztetést nagyobb közösségekben. A virágot azonban többnyire egyedül, néha 2–3-an árulják Egerben.

Az is lényeges, hogy a legtöbb *hóvirágozó* szabadságot vagy betegszabadságot vesz ki, vagyis rendszeres, állandó munkaviszonyuk van.

Egy hét *hóvirágozás* kb. 2 havi fizetéssel felérő jövedelmet jelent. 1983-ban 53 cserépfalui asszony és lány árult hóvirágot az egri piacon és annak környékén 2 bogácsi, 2 bükkzsérci és 8 felsőtárkányi társaságában.

A gyöngyvirágot anyák napjára szedik és árulják. Ez kisebb fontosságú, kisebb jövedelmet hoz mint a *hóvirágozás*. A gyöngyvirágot a cserépfalusiak a közeli erdőkben szedik és szintén főleg Egerben, ritkábban Ózdon, Mezőkövesden, Miskolcon árúsítják.

Ez a típusú gyűjtögetés és piaci értékesítés is több szinten elemezhető. Itt csak azt emelném ki, hogy ebben a tevékenységben is ugyanazok a pozitív, értékelt cserépfaluinak tulajdonított és vallott tulajdonságok kapnak szerepet, mint a fent említett példákban.

Csigázás: Miután az ÁFÉSZ kihirdeti a faluban, hogy csigát vásárol fel, eső után az asszonyok és gyerekek vödörrel, nylon zacskókkal és zsákokkal csigát gyűjteni mennek a Hór-patak partjára és az út menti árokba.

Ebben az alkalmi, kiegészítő foglalkozásban, amint nemcsak a gyes-en tartózkodó, de a rendszeres munkaviszonyban dolgozó asszonyok is végeznek, a cserépfaluinak a közvetlen környéken tudtommal csak a Bogácson élő, – egyébként az egész környéket bejáró – gyűjtögető cigányok jelentik a konkurenciát. Felháborodott vélemények és megjegyzések is tanúskodnak erről.

Ezekből tisztán kivethetők azok a már említett identitással kapcsolatos jegyek, amelyek egyrészt erős kötődésre utalnak: a faluhoz és ennek környékéhez való azonosulást mutatnak; másrészt kiélezi az ezzel kapcsolatos, territoriális imperativuszt. A falut, a határt, a Hór-patak partját és mindazt, amit ezek nyújtanak, a cserépfaluiai saját birodalmuknak, saját tulajdonuknak tekintik.

IV. Negatív példák: csökkent fontosságú, illetőleg letűnt gazdasági ágak: A mészégetés, a faszénégetés, a faszerszámok készítése és a díszes, ornamentális fafaragás nemcsak néprajzi szempontból volt jellemző a falura, hanem nagy fontosságú volt társadalmi-gazdasági szempontból is. A környék településeinek lakói *fakukacok*nak csúfolták a cserépfaluikat, míg az Alföldön pl. egy karcagi adatközlő szerint *meszeseknek, fehér embereknek* titulálták az évente többször ponyvával letakart szekérral megjelenő meszet áruló cserépieket. Kevés az olyan 40 éven felüli adatközlő, akinek ne lett volna közvetlen vagy közvetett kapcsolata ezeknek a termékeknek a feldolgozásával, vagy szállításával és árusításával. Pl. a múltban a falunak annyi bevételt jelentett a mész, mint az állattartás vagy a növénytermelés. Miután a mészkőbányát átvette a tsz és a közeli Nyugatbükki Erdőgazdaság, géppel jóval olcsóbban volt képes előállítani az égetett meszet, a 60-as évek végétől a cserépfaluiai szerint „kiesett a mész piac, befulladt”. Ma mindössze egy ember űzi a mészégetést a faluban folytatva apja, nagyapja mesterségét, mint maszek mészégető kisiparos. Alkalmanként ketten segítenek neki a kemence rakásában és az égetésben. 4–5 kisiparos fuvaros pedig többek között égetett meszet is szállít az Alföldre.

A faszénégetése teljesen megszűnt, bár a közeli Répáshutában még égetnek fát és az ottani adatközlők szerint ez nemcsak jól jövedelmez az égetőknek, de az államnak is „hozza a kemény valutát”.

A famegmunkálást jórészt az ÁFÉSZ faüzemében végzi 18 cserépfalui, 2 bükzsérci és 1 bogácsi lakos. Itt seprű-, balta-, kapa- és kaszanyelek, csap- és hátlécek készülnek nagyüzemi megrendelésre. A termékek egy része exportra készül, ami nemcsak bizonyos engedményeket biztosít, hanem egyúttal tudatosítja a cserépfaluiai szerepét, valamilyen integrálódását a világ gazdaságában. Ez több „színes” és érdekes kommentárra ad alapot az üzemem belül is.

A faluban 2 család, amelynek tagjai egyrészt házasság révén, másrészt harmadunokatestvéri alapon rokonságban vannak egymással, kisiparosként faszerszámokat készítenek. Ezek szintén főleg nagyüzemi megrendelésre dolgoznak, de évente négyszer vásárra járnak, és egy asszony hetenként a mezőkövesdi piacon árulja a kaszanyeleket, baltanyeleket, nyírág seprőket, boroshordó dugókat, esztergált dísztárgyakat, (mint pl. favázák és fakeretű tükrök).

Az itt említett mészégetés és famegmunkálás „kívülről” jött változások, változtatások következtében (pl. államosítás, tsz-esítés; a kisiparosok magas adóztatása, gépesítés; nyersanyag-beszerezés időnkénti megnehezítése miatt) olyan átalakuláson ment át, hogy a ma folytatott tevékenységekben szinte felfedezhetetlenek a hajdan tipikus „cserépiesség” jegyei.

V. Amikor most a bemutatott példákból a cserépfalui identitásra vonatkozó jellemző jegyeket akarjuk megállapítani, mindenekelőtt azt kell hangsúlyoznunk, hogy a gazdasági élet területéről csak néhány – bár fontos szerepet képviselő – ágazatot vetettünk vizsgálat alá. Az anyagi javak biztosításában, előteremtésében jelentős volt az idény-munka-vállalás, napjainkban az állami alkalmazással összefüggő bérmunka, amelyhez az ingázás kapcsolódik. A gyűjtögetés pedig – noha csoport, vagy rétegtevékenységnek tűnhet – szervesen kapcsolódó lényeges, mondhatjuk, alkotó része az összegazdasági tevékenységnek.

Mindezeknek – elsősorban a közösségben, csoportban végzett munkáknak – bár cél szerint az anyagi javak megszerzésére irányulnak – az identitás szerepe igen lényeges. A munkacsoportok tagjaiban egy sajátos magatartásforma, egy én- és közösségtudat is kialakult, ami összeköti a cserépfaluiakat, és egyúttal elválasztja a környező, voltaképpen „idegen” egyedektől és közösségektől.

Az identitástudat a munkamorál értékelésén különösen kifejezésre jut. Ez a munkakerkölcs azonban nem az általános érvényű definíciókhoz kapcsolható, hanem a cserépfalui mérce szerinti kategóriát fejezi ki. Ehhez viszonyítottan vannak jó, jobban, kiválóan dolgozó, vagy lusta, hanyag emberek. Így tehát a munkát, a gazdasági tevékenységet értékelő megítélés az identitás egyik jellemző jegyévé lép elő.

A közös munka, a kiegészítő foglalkozás a csoporttagokat összekapcsolja, fokozza az identitás érzését nem csak a csoportkollektívával, hanem a falu egész közösségével. De az individuális kezdeményezés, az egyéni tevékenység is az identitással összefüggő rendszerhez kapcsolódik.

Az eljáró munkások identitás-tudata pedig nem elsősorban a munkához való viszonyulásban fejeződik ki, hanem a szülőföldhöz, a faluhoz, a tájhoz való ragaszkodásban és ez a hétvégi hazatérések legfontosabb motivációja, és ami egyúttal érzelmi akadályozója is az elköltözésnek, az új munkahelyen való letelepedésnek.

A negatív példaként említett foglalkozások a korábbi időperiódusban nagyobb jelentőségük révén úgyszintén hozzájárultak a *cserépiesség*hez, a faluhoz és egymáshoz való kötődéshez, különösen pl. a mészégetés, amiben az egymásra utaló és függőségi viszony (termelési és értékesítés kapcsolat) nem kis mértékben megnyilvánult. A famunkának pedig még jelenünkben is van némi identitás szerepe, ami a korábbi magas szintű, a közösség igényét és ízlését is kielégítő művészi fafaragás hagyományainak emlékeiben mutatkozik meg.

Összességében megállapítható, hogy a különböző foglalkozási ág, gazdasági tevékenység sok szálon, a legkülönbözőbb irányból hatott az identitásra, ami többnyire tudatosan, olykor azonban latensen, a munkához való morális viszonyulásban jutott kifejezésre.

**ON SOCIALANTHROPOLOGY – IN CONNECTION WITH RESEARCH OF THE
VILLAGE CSERÉPFALU: CRITERIONS OF THE IDENTITY IN THE
STRUCTURE OF THE ECONOMY.**

(Summary)

Socialanthropologist of the University of Michigan- during her study-tour in Hungary for a year-she studied the society of a village of Northern Hungary with the method of living together. Her study opens up principally the exogam and endogam tendencies of the population and culture of the habitation, paying special attention to the questions of identity.

Present study was delivered as a lecture at a short conference where the author- in presence of ethnographical researchers working in museums of Northern Hungary- gave account of her researching method and experiences of her field-work. The first part of the study outlines the socialanthropological theories and researching tendencies known and practised in the University of Michigan, the second part investigates the results of the research of Cserépfalu, paying special attention to the relations of the consciousness of identity presenting in the economical activity.

Her results verify that the economical activity- sometimes in positive sometimes in negative way- reacts upon the factors of consciousness of the identity. Principally, working in other places, the different forms of the seasonal work, and different, local type of work are such properties by the author which are considered characteristic by the residents of themselves, which are the special features and adhesives of the identity.

Eva Veronika Huseby